

ADİYAMAN EFSANELERİNİ TASNİF DENEMESİ VE BUNLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr. Necdet TOZLU
Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi
İlköğretim Bölümü
necdettozlu@hotmail.com

Özet

Bu makalede, Adıyaman ve çevresinden derlenen 171 efsane tasnif edilerek genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bireysel ve toplumsal açıdan efsanelerin işlevleri üzerinde durularak karakter yapılanmasında ve ortak idealler belirlemede efsanelerin rolü anlatılmıştır. Bir toplumu anlamının yolu o toplumun beslendiği kaynakları tanımakla olur. Kültürel beslenme kaynaklarımız arasında çok önemli bir yeri olan efsanelere dikkat çekilerek bu efsanelerin çeşitli açılardan yöre halkı üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Üzerinde durulan kimi efsanelerin özetleri verilmiş, milletlerin tarihî hafızalarının oluşmasında efsanelerin önemine işaret edilmiştir. Bu bağlamda Adıyaman efsanelerinin Türk milletinin ortak hafızasının oluşumu ve kültür birliğini sağlamadaki fonksiyonu da anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: efsane, Adıyaman Efsaneleri, tasnif, Gölbağı, Kör Semsur, Öksüz Minare, Kız Kapan, Sözün Özü, kültür.

A TRIAL OF CLASSIFICATION ON ADİYAMAN LEGENDS AND AN ASSESSMENT

Abstract

In this paper, 171 legends collected in Adıyaman and its surroundings have been classified and assessed in general terms. The functions of the legends in individual and social respect has been emphasized and their roles in character-building and determining common ideals have been mentioned. The best way to understand a society is to get to know the sources it feeds. As a highly significant element among the cultural sources, the effects of the legends in various ways on the people in the region have been pointed out. In this study, the summarized versions of some legends, which seem to be more important than the others, have been included and the significance of the legends in the formation of historic memory of the nations has been explained in detail. In this respect, the function of Adıyaman legends in the formation of common memory of Turkish nation and supplying the cultural unity has also been examined thoroughly.

Key Words: legend, Adıyaman Legends, classification, Gölbağı, Kör Semsur, Öksüz Minare, Kız Kapan, Sözün Özü, culture.

GİRİŞ

Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda egemen olan çeşitli uygarlıklar açısından Adıyaman'ın önemli bir yerleşim merkezi olduğu arkeolojik ve tarihsel kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bölgede; Hatti, Hurri-Mitanni, Hitit, Geç Hititler, Pers, Helen (Kommagene), Roma gibi İlk Çağ uygarlıklarının yanı sıra Bizans'ın varlığı bilinmektedir. Kudüs'te ortaya çıkan Hıristiyanlığın kuzeye doğru yayılışı sürecinde Adıyaman, Erken Dönem Hıristiyanlığının kutsal mekânlarından biri olarak da dikkati çeker. Anadolu'ya yapılan Arap- İslâm ordularının fetih hareketleri içerisinde bu bölge stratejik açıdan önemli görülmüş Emevîler zamanında "sugur" adı verilen alanın bir parçası olmuştur. Farklı toplulukların ortak mekânı olan Adıyaman ve çevresindeki kültürel zenginliğin izleri günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Yörede yaşayan eski halklar zaman içerisinde yok olsa da, onlardan kalan kültürel miras yeni nesiller aracılığıyla günümüze kadar gelebilmiştir. Bugünkü Adıyaman'ın tarihsel ve kültürel yapısında baskın olan niteliğin, Anadolu'ya yerleşen Türk topluluklarından sonra oluştuğuna kuşku yoktur. Pek çok tarihi kaynak, Adıyaman'ın Türk göçebelerinin önemli bir konaklama merkezi olduğunu teyit etmektedir. Adıyaman, güneyindeki Mezopotamya'nın Anadolu'ya açılan kapısıdır. Kuzey güney yönünde akan Fırat nehri ve mecrasıyla, doğu-batı düzlükleriyle bu bölge kültürler arası bir kavşak konumundadır (Dalyan-Duran, 2007: 15). Dolayısıyla Adıyaman, sayısız kültürlerin çeşitli unsurlarını bünyesinde barındıran bir yerdir. Bu önemli mirasın bir kesitini oluşturan efsaneler de Adıyaman yöresinin böyle bir geçmişe sahip olduğuna tanıklık etmektedir.

Bilindiği gibi efsane, sözlü geleneğin ürünü olan bir anlatım türüdür. Temelinde inanç unsuru vardır. Efsaneyi anlatan ve onu dinleyenler efsanenin gerçek üzerine kurulduğuna inanırlar. Bu gerçek, objektif bir gerçek değildir. Efsaneyi nakledenler ve dinleyenler efsanedeki olayların gerçek olduğuna inanırlar (Seyidoğlu, 1985: 1-8).

Efsaneler, şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar. Efsane kahramanları, olağanüstü özelliklere sahip kişilerdir. Bunların başlarından geçen olaylar da tabiatüstü boyutlarda olup halkın hayalinde gelişerek ağızdan ağza ulaşır ve yaygınlaşırlar. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; bunlar kısa ve konuşma diline yer veren anlatımlardır (Sakaoğlu, 2009: 20-21).

Tarihî ve millî değerlerle iç içe olan ve inanç yönüyle toplumu derinden etkileyen efsanelerimizin büyük bir kısmının hâlen yazıya geçirilmediği bilinmektedir. Kayıt altına alınmadıkları için efsanelerin pek çoğunun unutulup yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu da bir gerçektir. Adıyaman efsanelerini derleme çalışmalarımız öncelikle bu kayıdan yola çıkılarak yapılmıştır.

Bugün eş metinleriyle (varyant/versiyon) birlikte 171 efsane tespit etmiş bulunmaktayız. Bunlardan birkaçı yazılı kaynaklardan alınmış büyük çoğunluğu tarafımızdan derlenmiştir. Adıyaman efsaneleri elbette bu sayıyla sınırlı değildir.

Belki bir bu kadar efsane de derlenmek için meraklılarını beklemektedir. Bu çalışmamızın Adıyaman efsaneleri konusunda temel teşkil ederek daha sonraki derleme çalışmalarına katkı vermesi dileğimizdir.

ADİYAMAN EFSANELERİNİN TASNİFİ

Efsaneler üzerine yapılan çalışmalar sonucu çeşitli tasnif ve gruplandırma denemeleri yapılmıştır. Uluslararası Folklor Araştırma Kurumu'nun Anvers (1962) ve Budapeşte'de (1963) yapmış olduğu kongrelerden sonra efsaneler dört ana grupta toplanmış ve bunlar da kendi alt gruplarına ayrılmıştır (Sakaoğlu, 2009: 27).

Türk efsanelerinin tasnifi üzerine çalışan Boratav bazı değişiklikler önermiş (Boratav, 1969: 113) ve bugün çoğu araştırmacı tarafından kabul gören belli bir sınıflandırılmaya gidilmiştir. Bu ölçütler dikkate alındığında Adıyaman efsanelerinin aşağıdaki şekilde tasnif edilmesi mümkündür.

1. DÖNÜŞÜM EFSANELERİ

A-Taş Kesilme Efsaneleri

- 1- Gülberi ve Çoban Efsanesi
- 2- Gerdek Kayası Efsanesi
- 3- Gelin Taşı Efsanesi
- 4- Kırk Altın Kırk Anı Efsanesi
- 5- Gelin Geçidi Efsanesi
- 6- Taş Çoban Efsanesi
- 7- Şıh Gayası Efsanesi
- 8- Taş Sürü Efsanesi
- 9- Gelin Damat Kayası Efsanesi
- 10-Samsat Kalesinde Prenses Efsanesi

B-Hayvanlarla İlgili Efsaneler

- 1-Ayı Olan Kadın Efsanesi
- 2-Kaplumbağa Efsanesi
- 3-Boz Yılan Efsanesi

- 4-Babuk Kuşu Efsanesi
- 5-Peppa Kuşu Efsanesi
- 6-Pepuğ (Kenger Kuşu) Efsanesi
- 7-Yusufçuk Efsanesi
- 8-Yarasanın Çıplaklığı Efsanesi

C-Ağaçlarla İlgili Efsaneler

- 1-Çınarın Kızı Efsanesi
- 2-Koca Çınar Efsanesi
- 3-Ağaç Efsanesi
- 4-Dede Ardıç Efsanesi
- 5-Ali Dağındaki Ağaçların Efsanesi
- 6-Kurumuş Ağaç Efsanesi
- 7-Harabe Mezar ve Ağaç Efsanesi
- 8-Ağlayan Ağaç Efsanesi
- 9-Gur Deresi Efsanesi
- 10-Çamurlu Ziyareti Efsanesi
- 11-Yeni Yapan Efsanesi

D-Diğer

- 1-Kurt Mesto Efsanesi
- 2-Kızıl Arıları Efsanesi
- 3-Yılanlı Değirmen Efsanesi

2. DİNİ EFSANELER

A-Velilerle İlgili Efsaneler

- 1- Üryan Baba Efsanesi
- 2- Çıplak Baba ve Ağaç Efsanesi
- 3- Abdurrahman El-Erzincanî Efsanesi

- 4- Abdurrahman El-Erzincanî'nin Sınanması Efsanesi
- 5- Dümbüldek Suyu ve Şeyh Abdurrahman Efsanesi
- 6- Abdurrahman El-Erzincanî ve Kaybolan İnek Efsanesi
- 7- Abdurrahman El-Erzincanî ve Uyarı Efsanesi
- 8- Abuzer Gaffarî ve Mahmut Ensarî Efsanesi
- 9- Hüseyin Dede Efsanesi
- 10- Hacı Ali Baba Efsanesi
- 11- Akçalı Hacı Efendi Efsanesi
- 12- Şeyh Şükrü Baba Efsanesi
- 13- Hacı Zeyrek Efendi Efsanesi
- 14- Sözü'n Özü Efsanesi
- 15- Muhiddin Arabî Efsanesi
- 16- Aşpıncığın Körü Efsanesi
- 17- Şeyh Hasan Efsanesi
- 18- Hacı Yusuf Büyükboy Efsanesi
- 19- Müslüm Ağa'nın Oğlu Mustafa'nın Cinleri Efsanesi
- 20- Sağır Kavi Efsanesi
- 21- Yağmur Duası Efsanesi
- 22- Mustafa Baba Efsanesi
- 23- Şeyh Muhammet Baba Efsanesi
- 24- Hello Baba Efsanesi
- 25- Cüneyt Dede Efsanesi
- 26- Yel Baba Efsanesi
- 27- Hacı Musa Efsanesi

B-Ziyaret (yatır-türbe)Yerleri Üzerine Anlatılan Efsaneler

- 1-Yusuf Ocağı Efsanesi
- 2-Abdul Musa Efsanesi
- 3-Safvan İbni Muattal Efsanesi

- 4-Akçeli Hacı Efendi Ziyareti'nin Efsanesi
- 5-Gafur Dede Efsanesi
- 6-Hacı Halil Baba Efsanesi
- 7- Hasan Mekke Efsanesi
- 8- Haydar Efendi Efsanesi
- 9- Küçük Muhammed Efendi Efsanesi
- 10- Ağu İçen Efsanesi
- 11- Yakup Dede Efsanesi
- 12- Şih Vakkas Efendi Efsanesi
- 13- Seydi Vakkas Efsanesi
- 14- İzinoğlu Efsanesi
- 15- Şeyh Hüseyin Efendi Efsanesi
- 16- Üzeyir Peygamber Camii ve Türbesi Efsanesi
- 17- Asker Baba Ziyareti Efsanesi
- 18- Şahı Merdan Efsanesi
- 19- Ulu Baba Türbesi Efsanesi
- 20- Hacı Zeyrek Efendi Efsanesi
- 21- Kazgan Dede Efsanesi
- 22- Hacı Abuzer Baba Efsanesi
- 23- Aziz Amca Efsanesi
- 24- Se Darık Şehidi Efsanesi
- 25- Ebu Sadık Efsanesi
- 26- Kikan Ziyareti Efsanesi
- 27- Seyit Mustafa Efsanesi
- 28- Demir Dede Efsanesi
- 29- Erik Ziyareti Efsanesi
- 30- Ruffat Baba Efsanesi
- 31- Binbaşının Kızı ve Ayın Zilha Türbesi Efsanesi
- 32- Hacı Efendi Türbesi Efsanesi

33- Menzildeki Sır Efsanesi

34- Menzil Efsaneleri

C-Hz. Ali İle İlgili Efsaneler

1- Hz. Ali'nin Atı Düldül'ün Ayak İzi

2- Meydan Köyünde Hz. Ali'nin Ayak İzi ve Kılıç İzi

3- Hz. Ali'nin Gerger'e Gelişi

4- Kayaönü Köyünde Düldül'ün Ayak İzi

D-Mecnûnlarla İlgili Efsaneler

1- Deli Haco Efsanesi

2- Deli Hıra Efsanesi

3-Deli Hıra'nın Düğün Efsanesi

4-Deli İhsan Efsanesi

3.TABIATLA İLGİLİ EFSANELER

A-Dağlar Tepeler

1-Ulu Baba Efsanesi

2-Ulu Baba Efsanesi (2.Varyant)

3-Ali Dağı Efsanesi

4-Toktamış Tepesi Efsanesi

5-Heyik Dağı Efsanesi

B-Mağaralar

1- Kızlar Tahtası Efsanesi

2- Leşler Mağarası Efsanesi

3- Yedi Kimsesizler Efsanesi

4- Kanlı Mağara Efsanesi

C-Göller Pınarlar İçmeler

- 1- Gölbağı Efsanesi
- 2- Abdülharap Gölü Efsanesi
- 3- Gölbaşı Gölü Efsanesi
- 4- Balık Efsanesi
- 5- Avcı Mehmet Efsanesi
- 6- Pirgani Kırk Pınar Efsanesi
- 7- Gücük Suyu Efsanesi
- 8- Öfkeyi Boğan Su Efsanesi
- 9- Kayanın Adaleti Efsanesi
- 10- Karadağ'da Bir Su Efsanesi
- 11- Taşlı Yazı Köyü Çeşme Efsanesi
- 12- Kutsal Su Efsanesi
- 13- Sarı Kız Pınarı Efsanesi
- 14- Zerban Efsanesi
- 15- Çörmük Ilıcası Efsanesi

D-Tabiat Olaylarıyla İlgili Efsaneler

- 1- Kocakarı Fırtınası Efsanesi
- 2- Mart Fırtınası Efsanesi

4-TARİHİ EFSANELER

A- Kaleler Köprüler

- 1- Eski Kâhta Kalesi Efsanesi
- 2- Adıyaman Kalesi Efsanesi
- 3- Hısn-ı Mansur Kalesi II (Eş metin)
- 4- Ali Daşı Efsanesi
- 5- Cendere Köprüsü Efsanesi
- 6- Altınlı Köprü Efsanesi

7- Keltraş Efsanesi

B-Tarihi Şahsiyetler:

- 1- Zeroğlu Rüstem Efsanesi
- 2- IV. Murat ve Öşür Efsanesi
- 3- Hasan Basrı Hz. Efsanesi

C-Şehir, Belde, Köy Adlarıyla ilgili efsaneler

- 1- Yedi Yaman Efsanesi
- 2- Kör Semsur Efsanesi
- 3- Ali Taşı Mahallesi Efsanesi
- 4- Kulaksız Çöplü Efsanesi
- 5- Alıdam Köyünün Adı ile ilgili Efsane
- 6- Adıyaman Adı İle İlgili Efsane
- 7- Beyseri Köyünün Adı İle İlgili Efsane
- 8- Beseri Köylerinin Ad Efsaneleri
- 9- Asker Köyü ve Kasım Baba Efsanesi

D-Mevkilerle İlgili Efsaneler

- 1- Öksürük Deliği Efsanesi
- 2- Nemrut Terası Efsanesi
- 3- Öksüz Minare Efsanesi
- 4- Askerin Bedduası Efsanesi
- 5- Çifte Mancınık Efsanesi
- 6- Kız Kapan Efsanesi
- 7- Dikilitaş Efsanesi

5- OLAĞANÜSTÜ OLAYLAR VE OLAĞANÜSTÜ VARLIKLARLA İLGİLİ EFSANELER

A. Olağanüstü olaylarla ilgili efsaneler

- 1- Şehit

- 2- Gelin Kaynana
- 3- Kral Kızı
- 4- Asker Ali
- 5-Kara Miro
- 6- Eşkya Arap
- 7- Bulluk Memo
- 8- Avcı
- 9- Mühürlü Tabak
- 10- Sıra Kimde

B. Olağanüstü varlıklarla ilgili efsaneler

- 1- Örümcek Kadın
- 2- Cin Efsanesi
- 3- Al Karısı
- 4- Yılan Çocuk
- 5- Cibil Höllük
- 6- Settur Efsanesi
- 7- Piravuk Efsanesi

6- HALK OYUNLARI İLE İLGİLİ EFSANE

- 1- Mehmedi Çelkemin Oyunu Efsanesi

ADİYAMAN EFSANELERİNİ TASNİFE KISA BİR BAKIŞ

1. *Dönüşüm efsaneleri*, efsane dünyasının en yaygın motiflerinden biri olan şekil değiştirme, dönüşme bir kayanın, taşın, ağacın, dağın, gölün veya bir hayvanın, uzay cisminin menşeyini izah eden anlatımlarda görülen bir motiftir. Bu motife yer veren efsaneler, daha ziyade bir şeyin sebebini, teşekkülünü, menşeyini izah ederler (Ergun, 1997: 167). Söz konusu motiftteki Adıyaman efsaneleri sayıca ikinci sıradadırlar. Taş kesilme, hayvana ve ağaca dönüşme efsane sayıları birbirine yakındır. Adıyaman'daki taş kesilme efsanelerinin tamamında Türk dünyasında ortak olan şu motifleri (Sakaoğlu, 1980) görmekteyiz:

“Sevgililer Allah’a dua ederler, Allah dualarını kabul eder taş olurlar” Gülberi ve Çoban, Gelin Geçidi, Gelin Damat Kayası gibi.

“Çoban, evliyaya süt vermez, evliyanın bedduası üzerine sürüsüyle taş kesilir” Taş Sürü Efsanesi.

“Canavardan kurtulmak için dua eden çobanın duası kabul olur, çoban taş kesilir” Şih Kayası.

“Haramiler altınları alırken altınlar arı olur onları sokar ve haramiler taş kesilirler” Kırk Altın Kırk Arı efsanesi. Bu efsanede cezalandırma söz konusudur. Zira taş kesilmeyle neticelenen efsanelerde esas olan şey cezalandırmadır. Bunun yanında utanma, korku ve kurtulma gibi psikolojik haller de etkin rol oynarlar (Ergun, 1997: 176).

Hayvanlarla ilgili efsanelerde kuşa dönüşme çoğunluktadır. Türk dünyasında bilinen “İki kardeşin kenger toplamaya gitmesi bunlardan oğlanın öldürülmesi, kızın Allah’ım ya canımı al ya da beni kuş et” motifine bağlı efsaneler; Adıyaman’da Peppa Kuşu, Pepuğ Kuşu, Babuk Kuşu, Yusufcuk efsaneleridir. Ayıya, yılan, kaplumbağaya dönüşme efsaneleri de Türk dünyasındaki ortak motife bağlıdır.

Ağaca dönüşme genellikle dua ve beddua neticesinde meydana gelir. Bu motif, Anadolu’nun pek çok yerinde rastlanılan bir motiftir. Adıyaman’dan derlenen Kurmuş Ağaç, Ağlayan Ağaç efsaneleri bu motifin örnekleridir. Düşman saldırısına uğrayan Müslüman gençler ağaca döner (Ergun, 1997: 180). Gur Deresi efsanesinde ise Müslüman bir kızın düşmana teslim olmamak için dua ederek ağaca dönüştüğü görülür.

Bu grupta yer alan 32 efsaneden sadece üç efsaneyi hiçbir gruba koyamadığımızdan “diğer” başlığı altında verdik. Dünyanın oluşumu ve kıyamete dair efsaneye şimdilik rastlayamadık.

2. *Dinî efsaneler*, tamamen İslâm dini ile alakalıdır. Bu efsaneler sayıca ilk sırayı alır. Genel içinde yaklaşık üçte bire tekabül etmekte olan 61 efsane dinî özellik taşımaktadır. Bunları; ziyaret yerleri üzerine anlatılanlar ve veliler etrafında oluşan efsaneler diye iki başlık altında topladık. Adıyaman’da en küçük yerleşim birimlerine varıncaya kadar birçok yerde; yatır, türbe veya Adıyaman’daki deyimiyle “ziyarete” rastlamak mümkündür. Yörede yatır ve türbe sözü hemen hiç kullanılmazken bu ikisinin yerine “ziyaret” sözü kullanılır ve mahallî olarak da “zeyrat” diye telaffuz edilir.

Dinî efsaneler, din motifleri üzerine kuruludur. Bunlarda genellikle olağanüstülük ve kutsallık özelliği ortaktır. Kahramanlar, halkımızın değerlerinin birer temsilcisi durumdaki önemli kişilerdir. “Erenler” veya “veliler” dediğimiz bu insanlar; toplum hayatımızda dinî bir hüviyete büründürülerek ilgi odağı olmuştur. Her biri buldukları çevrede önemli bir rol üstlenmiş ve yol göstericidir. Velilerin, hem örnek kişilikleri hem de mezarları ve türbeleri etrafında pek çok efsane

yaratılmıştır. Ziyaret yerleri üzerine söylenen efsaneler, veliler etrafında oluşan efsanelerden daha çoktur. Bu velilerden bazıları sadece Adıyaman yöresinde bilinir. (Aziz Amca, Se Darık, Şih Vakkas, Demir Dede gibi.) Bunun yanında Abuzer El-Gifarî, Mahmut El-Ensarî ve Abdurrahman El-Erzincanî gibi meşhur zatların da Türk İslam coğrafyasının pek çok yerinde makamlarına rastlanmaktadır. Söz konusu zatlara ait efsanelerin de bu sahada yaygınlık kazandığını söyleyebiliriz.

Adıyaman merkezde “İshak peygamber’in” (Tekonun zeyratı) ziyaretinin bulunduğu yerde belediye yol genişletme çalışmaları yaparken iş makinelerinin birtakım âletlerinin kırılması, bunun sebebinin de orda yatan peygambere bağlanması konusu Anadolu’nun birçok şehrinde rastladığımız ortak bir özelliktir (Alptekin, 1988: 77). Aynı motif “Akçeli Hacı Efendi” efsanesinde de işlenmiştir.

Hz. Ali’nin ayak izini, Kılıç izini, Düldül’ün ayak izlerini taşıdığına inanılan kayaların başta Anadolu olmak üzere bütün Türk dünyasında yaygınlığını biliyoruz. Kayalar üzerindeki tabii oyukların ayak izlerine benzetilmesi oldukça yaygındır. Güney Amerika Kızılderilileri bu lekeleri kültür kahramanları olarak açıklarlar. Benzerleri Paraguay, vd. ülkelerde de görülür (Seyidoğlu, 1985: 5). Orta Asya kökenli olduğu düşünülen (Ocak, 1983: 81) bu motifteki efsaneler Adıyaman’ın merkezinde, Kayaönü köyünde, Meydan köyünde ve Gerger’de de anlatılmaktadır.

Mecnûnlarla ilgili dört efsane derlenmiştir. Bunların incelenmesi sonucunda da delilerin, halk nazarında birer velî olarak kabul edildiği görülmüştür. Türk insanı delilerde, velilere ait bazı kerâmetlerin var olduğuna inanmaktadır (Görkem, 2006: 139).

3. *Tabiat efsaneleri*, 30 efsane ile sayıca üçüncü sırada yer alır. Bu efsanelerin en çoğu 15 efsane ile göller, pınarlar ve içmeler üzerine anlatılanlardır. Özellikle içmeler konusunda anlatılan efsaneler buralara ziyaret talebini artırmaktadır. İçmelerdeki suyun şifalı oluşu düşüncesi, çamurunun cilt hastalıklarına iyi gelmesi ve ağrıları dindirmesi gibi beklentiler içmelere ilgiyi artırmaktadır. Tabiat olayları üzerine yalnızca iki efsane derlenebilmiştir. Bunlardan “kocakarı fırtınası” Anadolu’da çok yaygın eş metinlerini gördüğümüz bir efsanedir. Mağaralar üzerine söylenen 4 efsane ve dağlar tepeler üzerine söylenmiş 7 efsane bu grubun diğer efsaneleridir.

4. *Tarihî efsaneler*, sayıca sıralamada dördüncü durumdadır. Kaleler ve köprüler ile şehir belde köy adları üzerine anlatılan 20 efsane bu alandaki zenginliği göstermektedir. Tarihî Cendere Köprüsü, Eski Kâhta Kalesi, Samsat Kalesi ve Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kalesi efsaneleri kent kimliğinde önemli bir yer tutmaktadır. Yer adlarının verilmesinde olağanüstülüğün yanında kelime oyunlarının da kullanıldığı görülür.

5. *Olağanüstü olaylar ve olağanüstü varlıklarla ilgili efsaneler*, 16 efsanenin yer aldığı bu grup beşinci sıradadır. Al Karısı efsanesi, Anadolu’da bilindiği gibi

kötü ruhun loğusa kadınlara musallat olması, demirden korkması şekilde anlatılır. Piravuk ve Settur yöreye özgü tahayyülü olan masal kahramanlarını çağrıştıran yaratıklardır. Cibil Höllük, Hz. Nuh zamanında yaşamış bir yaratıktır.

6. *Halk oyunları efsanesi*, şimdilik tek efsanedir. Kocasını kıskanan bir kadının başka bir kadınla kavgasını sembolize eden figürlerden oluşur. Halk oyunları zenginliğiyle dikkati çeken bu yörenin konuya ilişkin başka efsanelerinin varlığını tahmin etmekteyiz. Kanaatimizce yeni derleme çalışmaları bu başlığın altını dolduracak ve böylece halk oyunlarının ortaya çıkış sebeplerinin aydınlanmasına da katkı sağlayacaktır.

EFSA NELERİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Adıyaman efsanelerinin yerel manada toplum üzerindeki etkilerine bakılacak olursa şu tespitleri yapmak yerinde olacaktır. Anadolu'nun her yerinde görüldüğü gibi Adıyaman'da da ziyaretler çok büyük bir ilgi odağıdır. Bu yerler manevi bir güç kaynağı ve psikolojik bir rahatlama mekânı olarak görülmektedir. Adıyaman'da ruhsal hastalıkların tedavisi, felçli hastaların şifa bulması beklentisiyle halkın yoğun ilgi gösterdiği ziyaretlerin başında Abdurrahman El-Erzincanlı gelir. Safvan İbni Muattal ve Halil Baba ziyareti de aynı amaçla sıkça gidilen ziyaretlerdir. Akıl sağlığının yitirilmesi, cin çarpması gibi şikâyetlerde Hacı Yusuf Büyükboy ziyareti en çok ilgi görendir. Hastalar, şifa için gittikleri bu ziyaretlerde bir ile üç gün arasında kalır ve buralarda yatarlar. Baş ağrısı, romatizmalı rahatsızlıklarda Hacı Abuzer Baba ve Kikan ziyareti önemli bir yer tutar. Bir şeyi çalınan ya da kaybolan soluğu Çıplak Baba'da alır. Çocukları olmayanlar Mahmut El-Ensarî'yi ya da Abdul Musa'yı ziyaret ederek kurbanlar adar. Erkek çocuk sahibi olmayı isteyenler Gazihan Dede'ye gider. Burada hemen her ziyaretin belli bir özelliğiyle öne çıktığını söylemek mümkündür.

Yöre halkının kutsal addettiği bu ziyaretlere gitmesinde genel olarak himmet beklentisi vardır. Himmetin niteliğine ve beklentilerin çeşitliliğine uygun olarak ziyaret seçimi yapılır. Ayrıca bu ziyaretlerin bir kısmında çevre düzenlemeleri yapılmış, buralar piknik ve dinlenme mekânları hâline getirilmiştir. Ziyaretlerde; kendine özgü bazı ritüellerin yanında (etrafında yedi kere dönmek, gece kutsal mekânda yatmak gibi) dualar edilir, adak kurbanları kesilir ve ziyafetler verilir. Bu işleri kolaylaştırmak için de ziyaret alanlarında küçük bir oda yapılmış ve bu odada kazan, kap-kaçak, sergi, buzdolabı vb. eşyalar bulundurulmaktadır.

Başta din etrafında gelişen efsaneler olmak üzere hemen bütün efsanelerin bireysel ve toplumsal açıdan çok değişik boyutlarda işlevleri vardır. Himmet ve şifa beklentisi ön planda olsa da toplumu bir ideale kilitleyen efsaneler de az değildir. Ulu Baba efsanesinde Hüseyin Gazi vatan savunmasının kutsallığını sezdirir. Kesik baş motifinin görüldüğü Abuzer Gaffar ve Mahmut Ensarî efsanesinde ise din yolunda savaş idealleştirilir. Kişileri kendi tabiatını oluşturmada iyiye yönlendiren efsaneler de dikkate alınacak sayıdadır. Üryan Baba ve Kurumuş Ağaç efsaneleri

bunun örnekleridir. Zira insan, bir yandan dünyayı yapmakla meşgulken diğer yandan da kendi iç dünyasını yapmaya çalışır. Kimlik dediğimiz var olma, kendisi olma hâli, kişinin kendi başına hareket etme, eylemde bulunma ve konumlanmasını ifade eder. Böylece kişi, çevresinde olup biteni değerlendirir ve buradan hareketle kendi tabiatını oluşturur. İnsan; bunlarla birlikte topluma, kâinata hatta aşkına kadar uzanan bir katılma-gelişme ve iç dünyasını zenginleştirme içerisine girer (Tozlu, 2003: 240). Bu yapılanmada efsanelerin katkısı göz ardı edilmemeli ve eğitimde kullanılmak üzere efsanelerden faydalanma yolları araştırılmalıdır.

Bugün birey ve toplumu dikkate almadan, onu tanımadan herhangi bir çalışmaya başlamak, bir hedefe odaklanmak mümkün görünmemektedir. Bir toplumu anlamının yolu o toplumun beslendiği kaynaklara inmekle olur. Çünkü her toplum kaynaklandığı temele paralel gelişir. Bu bağlamda bizim de bireysel ve toplumsal açıdan gelişmemiz kendi kültür temellerimizden beslenmeyi ve ilham almayı gerekli kılmaktadır.

Efsaneler, insan ve yaşamının olağanüstü hikâyelerini anlatır. Bu hikâyelerde inanışlar dile gelir, ahlak ilkeleri savunulur, anlamlı ve örnek gösterilecek nitelikte olanları yaratılışı, varlığı sorgular. “Varlığa bakış ve onu yorumlayış bir bakıma var olma şeklinin ifadesidir” (Tozlu, 2003: 238). Adıyaman efsanelerinde de yöre insanının var olanlara bakışını, onları yorumlayışını açıkça görmekteyiz. Kültürümüzün değer alanlarına vurgu yapan efsaneler bu değerleri incelemekte ve yüceltmektedir.

“Gölbağı efsanesi”nde tarihin derinliklerinden süzülüp gelen misafirperverliğe vurgu yapılmıştır. Dede Korkut’ta; “Misafiri gelmeyen kara evler yıkılsa daha iyi,” (Ergin, 1971: 3) diyen anlayışla bu efsanedeki misafir kabul etmeyenlerin helak olup sular altında kalması misafirperverlik ortak motifinin ayrı türlerde karşımıza çıkmasıdır. “Kör Semsur”da dedikodudan kaçınmak, iftiranın çirkinliği ve yıkıcılığı, “Üryan Baba”da hayvan sevgisi ve iş ahlakı, “Kurumuş Ağaç”ta iyilik etme, hayırseverlik, “Kaplumbağa”da tartıda hile yapmamak, dürüst esnafılık, “Ağaç”ta tabiat sevgisi, çevreyi koruma fikri önemli değerler olarak verilmektedir. “Öksüz Minare”de aşırı kıskançlığın kötülüğü, “Kız Kapan”da namus ve şerefliğin önemi, “Gelin Geçidi”nde aşkın kutsallığı ve saygınlığı öğretilmektedir.

“Sözün Özü”nde, insanların paraya düşkünlüğünün tapma derecesine gelmesi eleştirilmiştir. Halka hitaben söylenen: “Sizin taptığınızı, benim ayağımın altındaki şu zibilliktir.” cümlesi insana yaşantısıyla inancı arasındaki uyumu sorgulatan bir söylemdir. Bu bakış, çağın hastalığı diyebileceğimiz maddî dünya bağlılığını, bencilliği eksiklik olarak göstermekte; kanaatkârlık, hakikati görme, hakkı teslim etme noktasında duyarlılık uyandırmaktadır.

DEĞERLENDİRİLEN EFSANE METİNLERİNİN ÖZETLERİ

Gölbağı

Bugün Çelikhan Çat barajının bulunduğu yer, vaktiyle Gölbağı denilen bir yerleşim merkeziymiş. Hızır, yaşlı bir yolcu kılığında Gölbağı'na gelir. Kendisini hiç kimse misafir etmez, çaldığı bütün kapılar yüzüne kapanır. Köyün en fakiri çoban, yaşlı yolcuyla misafir eder, lokmasını onunla paylaşır. Bunun üzerine gece bir tufan kopar, bütün köy, halkıyla birlikte suya gark olur. Yalnızca çoban, eviyle bir tepenin üstüne yükselir ve sağ kalır. Burası yöre halkınca kutsal sayılmaktadır. (Tozlu, 2004: Adıyaman'da Bekir Karakuş'dan derlenmiştir.)

Kör Semsur

Adıyaman'ın bir ismi de bilindiği üzere Kör Semsur'dur. Efsaneye göre; bugün Adıyaman merkezde Şeyh Muhittin-i Arabî camisi'nin bulunduğu yerde vaktiyle bir de medrese varmış. Bu medresenin hocası Şeyh Muhittin-i Arabî öğrencilerinden birisine biraz fazla ilgi gösterirmiş. Bu alaka halk arasında bir süre sonra dedikoduya yol açmış. Dedikodular öyle bir hal almış ki, çocuk çarşıya pazara çıkamaz olmuş. Hangi dükkânın önünden geçse; "aha yine hocaninkî geldi," diyorlarmış. Bu duruma çok üzülen çocuk bir süre sonra dayanamayıp olanı biteni hocasına anlatmış. Hoca, çocuğa bir salatalık ve bıçak vererek; " bunları al, sana kim böyle bir şey derse, onun yanında saltalığın ucundan bir parça kes," demiş. Çocuk çarşıya çıktığında, boş boğazlar yine laf etmeye başlamışlar. Bunun üzerine çocuk, her laf edeninin önünde salatalıktan bir parça kesmeye başlamış. Kimin önünde kesmişse onun gözleri kör olmuş. Şeyh Muhittin-i Arabî, öğrencisini alarak Semsur'dan uzaklaşmış. Ondan sonra Semsur'a "Kör Semsur" denilmiş. (Tozlu, 2004: Adıyaman'da Şükrü Fidan'dan derlenmiştir.)

Öksüz Minare

Besni'nin merkez köylerinden Sofraz'da bir çırak, minare yapmaya karar vermiş. Minarenin şerefesine kadar gelen çırak, bir türlü şerefenin korkuluğunu yapmamış ve gidip ustasını çağırmış. Minareyi kontrole gelen usta arkada, çırak önde çıkmışlar şerefeye. Usta bu arada minarenin çok güzel olduğunu görüyor ve çırağı kıskanıyor. Bu kıskançlığını yenemeyerek çırağı minareden aşağı atıyor ve çırak ölüyor.

O günden sonra Sofraz'daki bu minare tamamlanamamış ve adına da öksüz minare denilmiştir.

(Tozlu, 2004: Adıyaman'da Mustafa Sucu'dan derlenmiştir.)

Üryan Baba

Üryan Baba sadık bir hizmetkârdır. Bakımını üslendiği hayvanları rahat ettirmek için her türlü çabayı sarf etmiş. Hatta hayvanları yatırmadan önce ahırın zemininde çıplak vücuduyla yuvarlanır, engel varsa kaldırır, zemini tesviye

ettikten sonra hayvanları yatırırmiş. Bu hassasiyet onu velilik makamına ulaştırmıştır.

(Tozlu, 2004: Adıyaman'da Bahri Pektaş'tan derlenmiştir.)

Ağaç

Adıyaman'ın Bademcik köyünde ağaçlar kutsal insanlar olarak kabul edilir ve asla kesilmezler. Biri ağaç kesmek isterse mutlaka bir felakete uğrar ve pişman olurmuş. Uyanılara aldırmayan bekçi, ağaçlardan kesip satınca o gece evini barkını sel götürür, kendisinden de bir daha haber alınmaz.

(Tozlu, 2004: Adıyaman'da Niyazi Özdemir'den derlenmiştir.)

Kaplumbağa

Tartıda hile yapan esnaf, uyarıları dikkate almayınca bir ermiş tarafından cezalandırılır. Ermiş, terazinin kefesini esnafın kafasına geçirdiği gibi onu kaplumbağaya döndürmüş ve ibret alınsın diye yerlerde süründürmüştür.

(Tozlu, 2004: Adıyaman'da Seydi Vakkas Küçük'ten derlenmiştir.)

Kurumuş Ağaç

Kötü kalpli bir adam, Hızır'ın uyarısıyla iyiliğe yönelmiş. Bahçesindeki kurumuş ağacı yeşertecek kadar iyilik yapmış ama bu iyiliğini sürdürmeyip tekrar kötülük yapınca bedduayla kendisi kurumuş ağaca dönmüştür.

(Tozlu, 2004: Adıyaman'da Yalçın Korkmaz'dan derlenmiştir.)

Kız Kapan

Adıyaman'ın Suvarlı beldesinde kutsal kabul edilen bir kaya ile onun üzerinde yetişen ve kına olarak kullanılan otlara dair şöyle bir efsane anlatılmaktadır.

Eski zamanlarda düşman, Suvarlı ve çevre köyleri basarak erkekleri öldürüp kadınları ise kaçırp taciz ve tecavüzde bulunuyorlarmış. Düşmanlar, kimsesiz iki kardeşin arkasına düşüp kovalamaya başlamışlar. Bir uçurumun kenarına geldiklerinde yakalanacaklarını anlayan erkek kardeş, namusu kirletilmesin diye kız kardeşini tuttuğu gibi uçurumdan karşıya fırlatmış. Genç kızın düştüğü yerdeki kaya yarılmış ve kızı içine almış. Yalnızca kızın kızıl saçları dışarıda kalmış. Bugün kına olarak kullanılan otların kızın saçları olduğunu düşünen yöre halkı bu kayayı kutsal saymaktadır.

(Tozlu, 2004: Adıyaman'da Yalçın Korkmaz'dan derlenmiştir.)

Gelin Geçidi

Adıyaman'ın Göm köyünde dünya güzeli bir kız, köye gelen çerçiye âşık olur. Ailesi kızı çerçiye vermez. Sonunda âşıklar kaçar ama kızın ailesi arkalarından yetişir kayalık bir geçitte çerçiyi öldürür. Kız, dua eder ve telli duvaklı bir gelin halinde orada kayaya dönüşür. Yöre halkının "Gelin Geçidi" dedikleri, büyük bir aşkın armağanı olan bu kaya kutsal sayılmaktadır.

(Tozlu, 2004: Adıyaman'da Yalçın Korkmaz'dan derlenmiştir.)

Sözün Özü

Muhiddin Arabî, Şam'da halka vaaz ederken; “Siz Müslüman değilsiniz, sizin taptığınız, ayağımın altındaki şu zibilliktir,” demiş. İnsanlar, bunu hemen hükümdara ulaştırmışlar, hükümdar da dine hakaret etti diye Muhiddin Arabî'yi astırmış.

Yavuz, Şam seferi sırasında hikâyeyi dinlemiş ve adı geçen zibillği kazdırdığında buradan bir küp altın çıktığını görmüş. Bunun üzerine Yavuz, camiye giderek halkı sınamak istemiş. Cemaat, namazın farzını kılarken, biri; “Dışarıda altın dağıtılıyor,” diye bağırmış. Altın kapmak için namazı bozan dışarı fırlamış.

Söylemiş âlim sözünü, ama herkes anlamamış işin özünü.

(Tozlu, 2004: Adıyaman'da Hüseyin Küçükcingöz'den derlenmiştir.)

SONUÇ

Bu çalışmada, derlediğimiz Adıyaman efsanelerini tasnif ederek içerikleri hakkında bazı yorumlarda bulunmaya çalıştık. Yörede çok ilgi gören ziyaret efsanelerinin tecrübeye dayanan birtakım gerçeklerden çok psikolojik bir destek, bir terapi vasıtası olduklarını gördük.

Genel anlamda Adıyaman efsaneleri, insanî ve aynı zamanda evrensel sayabileceğimiz değerler içermektedir. Efsanelerin, bizim bu değerleri içselleştirmemize, gönül zenginliklerimizi keşfetmemize, hoşgörüyü her alana taşımamıza imkân sağlayacak nitelikte oldukları söylenebilir.

Kültürün var ettiği değerler alanı, insanımızın zihniyet dünyasını oluşturur. Kültürel kodlar ve millî yapının değerleri daha çok efsaneler, destanlar, ninniler, türküler, hâsılı bütün sözlü anlatım türleri yoluyla kazanılmaktadır. Bir milletin tarihî hafızasının oluşmasında efsanelerin önemli bir yeri var. Bu bağlamda Adıyaman efsanelerinin de bu ortak hafızanın oluşmasına ve kültür birliğine çok önemli bir katkı sağladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, Ali Berat, (1988), “Bingöl Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”, Seçuk Üniv. I. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi, Konya: Selçuk Üniv. Basımevi.
- BACHOFEN, J. Jakob, (1997), *Söylence, Din ve Anaerki*, (Çev. Nilgün Şarman), İstanbul: Payel Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili, (1992), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BRATTON, Fred Gladstone, (1995), *Yakın Doğu Mitolojisi*, (Çev. Nejat Muallimoğlu), İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları. Nu. 99.
- DALYAN, M. Gökhan, (2007), *Adıyaman Tarihi*, Ankara: Yeni Reform Matb.
- ERGİN, Muharrem, (1971), *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: MEB.
- ERGUN, Metin, (1997), *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, Ankara: TDK Yayınları: 690.
- GÖRKEM, İsmail, (2006), *Elazığ Efsaneleri*, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- MALINOWSKI, B. (2000), *Büyü, Bilim ve Din*, (Çev. Saadet Özkal), İstanbul: Kabala Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar, (1983), *Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- SAKAOĞLU, Saim, (1980), *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara: Ankara Üniv. Basımevi.
- SAKAOĞLU, Saim, (2009), *Efsane Araştırmaları*, Konya: Kömen Yayınevi.
- SEYİDOĞLU, Bilge, (1985), *Erzurum Efsaneleri*, İstanbul: KB Yayınları.
- TOZLU, Necmettin, (2003), *İnsandan Devlete Eğitim*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.